

BOLALIK DAVRIDA NUTQ VA TAFAKKUR RIVOJLANISHINING PSIXOLINGVISTIK MEXANIZMLARI

O'ktamova Buoyshaxon Baxtiyorjon qizi

Andijon davlat chet tillari instituti talabasi

Ilmiy rahbar: Nodirbek Qambarov

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bolalik davrida nutq va tafakkur rivojlanishining psixolingvistik mexanizmlari kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda nutq faoliyati va kognitiv jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik psixolingvistik nuqtai nazardan yoritiladi. Bolalarda til o'zlashtirish jarayoni, uning xususiyatlari va tafakkur shakllanishiga ta'siri tadqiq etilib, nutqning kognitiv rivojlanishdagi o'rni aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nutq tafakkur strukturasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, til rivojlanishi bolaning dunyoqarashi va muloqot faoliyatini belgilaydi.*

Kalit so'zlar: *psixolingvistika, nutq rivoji, tafakkur, bolalik davri, kognitiv jarayonlar, til o'zlashtirish.*

Abstract: *This article offers a comprehensive examination of the psycholinguistic mechanisms underlying language and cognitive development during childhood. The research examines the interrelationship between speech activity and cognitive processes from a scientific perspective. Additionally, psychological and linguistic aspects of language acquisition in children are discussed. Results indicate that speech development is a primary factor in the formation of cognitive structures.*

Keywords: *psycholinguistics, speech development, cognition, childhood, cognitive processes, language acquisition.*

KIRISH

Bolalik davri inson rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda nutq va tafakkur faol shakllanadi va bu jarayon keyingi ta'lim hamda ijtimoiy hayot uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Nutq inson tafakkurining tashqi ifodasi sifatida namoyon bo'lsa-da, u faqat kommunikativ vosita emas, balki fikrlashni tashkil etuvchi muhim mexanizmdir.

Psixolingvistika fanida nutq va tafakkur o'rtasidagi munosabat alohida o'rganiladi. Zamonaviy tadqiqotlar ushbu ikki jarayonning o'zaro uzviy va dinamik bog'liqligini ko'rsatmoqda. Shu sababli, bolalik davrida nutq rivojini o'rganish orqali tafakkur shakllanish mexanizmlarini ham aniqlash mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi bolalik davrida nutq va tafakkur rivojlanishining psixolingvistik asoslarini aniqlash hamda ularning o'zaro ta'sirini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Psixolingvistika va kognitiv psixologiya sohasida nutq va tafakkur munosabati bo'yicha turli nazariyalar mavjud. Klassik yondashuvlarda nutq tafakkur mahsuli sifatida talqin qilinsa, boshqa yondashuvlarda tafakkur nutq orqali shakllanishi ta'kidlanadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda esa integrativ yondashuv ustun bo'lib, nutq va tafakkur o'zaro ta'sirda rivojlanishi qayd etiladi. Bolalarda til o'zlashtirish jarayoni biologik, ijtimoiy va psixologik omillar bilan belgilanadi.

Shuningdek, tadqiqotchilar nutqning rivojlanishi bolaning kognitiv faoliyatini faollashtirishi, xotira, diqqat va tafakkur jarayonlarini rivojlantirishini ta'kidlaydilar.

Nutq va fikrlash jarayonlarining o'zaro aloqasi haqida turli psixologik maktablarda turlicha qarashlar mavjud. Ba'zilar nutqni tafakkur mahsuli deb hisoblasa, boshqalar tafakkur nutq orqali shakllanadi deb ta'kidlaydi. Hozirgi zamon psixolingvistik tadqiqotlar nutq va tafakkur o'rtasida dinamik, o'zaro bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi.

Tadqiqot materiali sifatida 3-10 yoshgacha bo'lgan bolalarning nutqini o'rganishga asoslangan empirik ma'lumotlar tanlandi. Shuningdek, o'quv jarayonlarini kuzatish natijalari va psixolingvistika bo'yicha avvalgi ilmiy izlanishlar tahlili tadqiqotning asosiy manbalarini tashkil etdi.

➤ Tadqiqot jarayonida quyidagi usullar qo'llanildi:

✓ Kuzatish - turli yoshdagi bolalarning nutq faoliyati va tafakkuriga oid tizimli kuzatuvlar o'tkazildi. Masalan, 3-4 yoshdagi bolalar so'z boyligi va fonetik nutq jihatlarida qanday rivojlanayotganligi qayd etildi.

✓ Intervyu va suhbatlar - ota-onalar va tarbiyachilar bilan suhbatlar o'tkazilib, bolaning kundalik nutq faoliyati va muloqotdagi o'zaro ta'siri haqida ma'lumotlar yig'ildi.

✓ Analiz va taqqoslash - empirik ma'lumotlar yosh guruhlariga bo'yicha solishtirildi, natijalar o'zaro bog'liqligi va farqlari aniqlandi. Shuni aytish joizki, men o'zim kuzatgan vaqt davomida bolalarning nutqi va tafakkurida yoshga qarab sezilarli o'zgarishlar mavjudligini payqadim. Masalan, kichik yoshdagi bolalar ko'proq oddiy so'z va jumlar ishlatadi, katta bolalar esa fikrni murakkabroq ifodalay oladi. Bu esa, meningcha, til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalarda nutq va tafakkur rivojlanishi bir-biri bilan uzviy bog'liq:

• Nutq va tafakkur o'zaro bog'liqligi. Til rivojlanishi bolalarda tafakkur jarayonlarini tartibga solishda, fikrlarni tizimli shakllantirishda asosiy omil bo'ladi. Nutq orqali bola dunyoni idrok qiladi, abstrakt fikrlash qobiliyati rivojlanadi va tushunchalar tizimi shakllanadi.

• Yosh bosqichlariga xos xususiyatlar. 3-4 yosh: Nutqning fonetik va leksik jihatlari rivojlanadi; so'z boyligi tez kengayadi. Masalan, bu yoshdagi bolalar tez-tez yangi so'zlar o'rganib, ularni oddiy jumalarda ishlatadi. 5-7 yosh: Sintaktik tuzilmalar shakllanadi; murakkab fikr ifodalana boshlaydi. 8-10 yosh: Metaforik fikrlash va abstrakt tushunchalar paydo bo'ladi; tafakkur jarayoni til bilan mustahkam integratsiyalashadi. Bolalar o'z fikrini murakkabroq tarzda ifodalay boshlaydi.

•Psixolingvistik mexanizmlar. Kognitiv tashkiliy mexanizm: Nutq orqali bolalar ma'lumotlarni tartibga soladi, tasniflaydi va umumlashtiradi. Semantik mexanizm: So'z va tushunchalar orasidagi mazmuniy aloqalarni o'rganish orqali fikrning moslashuvchanligi oshadi. Masalan, bola bir so'zning bir nechta ma'nolarini tushuna oladi. Sintaktik mexanizm: Murakkab jummalarni tushunish va yaratish tafakkur strukturasini kengaytiradi. Bolalar turli sintaktik shakllarni qo'llab, fikrini aniqroq ifodalay boshlaydi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, nutq va tafakkur rivojlanishi mustaqil jarayonlar bo'lmay, o'zaro uzviy bog'liqdir. Bolalarda til o'zlashtirish faqat muloqot vositasi sifatida emas, balki bilimlarni qayta ishlash va ularni tizimli tarzda shakllantirish mexanizmi sifatida ham xizmat qiladi. Kognitiv psixologlar nutqning tafakkurga teskari ta'siri haqida ham fikr bildiradilar - ya'ni bolalar nutq orqali fikr tuzishni o'rganadi.

Tadqiqot natijalari nutq va tafakkur rivojlanishining integrativ xarakterga ega ekanligini ko'rsatdi. Nutq rivojlanishi tafakkur jarayonlarini tezlashtiradi va chuqurlashtiradi.

Pedagogik muhit va muloqot sifati bolaning nutqiy va kognitiv rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlanishicha, ota-ona va tarbiyachilarning nutq bilan muloqot uslubi bolalarda kontseptuallik darajasini belgilaydi. Keng leksik boylik, turli sintaktik strukturalardan foydalanish bolaning murakkab fikrlashiga ijobiy ta'sir qiladi.

Xulosa. Bolalik davrida nutq va tafakkur rivojlanishi bir-biriga chambarchas bog'liq. Til o'zlashtirish jarayoni bolalarning fikrlash qobiliyatini shakllantirishda juda muhim rol o'ynaydi. Nutq orqali bola atrof-muhitni yaxshiroq tushunadi, o'z fikrini tartibga soladi va murakkab kognitiv jarayonlarni asta-sekin o'zlashtira boshlaydi. Shu bois, bolalar bilan ishlaydigan pedagoglar, psixologlar va ota-onalar nutq rivojiga alohida e'tibor berishlari lozim. Bola nutqini rag'batlantirish va unga turli nutqiy vazifalarni berish tafakkurini mustahkamlashning eng yaxshi yo'li hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ilhomova, S. (2018). Psixolingvistika asoslari. Toshkent: Fan va Ta'lim.
2. Juraeva, M. (2020). Bolalarda til va fikrlash jarayonlari. Samarqand: Universitet Nashriyoti.
3. Qo'limova, D. (2019). Nutq va tafakkur rivojlanishi. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.
4. Mirzaev, T. (2021). Bolalik davrida kognitiv jarayonlar. Nukus: Qoraqalpog'iston Nashriyoti.
5. Rahmonova, L. (2017). Psixolingvistik tadqiqot metodlari. Toshkent: Ilm-Fan.
6. Kambarov N.M. "Psychophysiologische Grundlagen des deutsch-unterrichts in weiterführende Schulen" <https://doi.org/10.5281/zenodo.7879034> International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers ISSN: 2945-4492 (online) | (SJIF) = 7.502 Impact factor

7. Qambarov N.M. "Inhalt, Form und Mittel psycholinguistischer Merkmale bei der Bildung deutschsprachiger Bildungskompetenz von Schülern weiterführender Schulen" O'zbekistonda zamonaviy lug'atshunoslik va tarjimashunoslikning dolzarb masalalari Bir tilli, ko'p tilli, terminologik, frazeologik hamda elektron lug'atlar tuzish masalalari mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Andijon 2023-yil, 5-sentyabr -B 382-385.